

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ТА ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ ДОНЕЦЬКОЇ Й ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ ТА ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ ЩОДО ЇХ ВИРІШЕННЯ

Постановка проблеми. У 2014-2015 рр. Донецька і Луганська області зіштовхнулися з найбільшими за історію свого існування загрозами, які вилилися у збройне протистояння, що принесло значні втрати матеріальних та людських ресурсів. Більше третини території цих областей знаходиться в зоні воєнного конфлікту. Внаслідок дій сепаратистів, збройного конфлікту області втратили не лише свої економічні позиції в національній економіці України, але й значну частку людських та матеріальних ресурсів.

За оприлюдненими даними ООН сьогодні в Україні нараховується більше 1,2 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які в основному є вихідцями із Донецької та Луганської областей, ще близько 600 тис. осіб виїхало в інші країни. Ці області мають також значні матеріальні втрати, які пов'язані зі знищенням підприємств, об'єктів інфраструктури, житла. Призупинена діяльність значної кількості підприємств, приватних підприємців на окупованій території, значна їх кількість перемістилась в інші регіони України. Все це позначається на соціальному та людському розвитку даних областей.

Слід відзначити, що проблеми східних областей України, які знаходяться в зоні конфлікту, розглядаються багатьма вченими, політиками, публіцистами, особлива увага приділяється аналізу проблем вимушених переселенців. Однак поки що від-

сутній комплексний науковий аналіз проблем соціального та людського розвитку цих регіонів, ефективного вирішення яких має вирішальне значення для подальших перспектив розвитку цих територій.

Метою статті є комплексний аналіз сучасних соціальних процесів та проблем людського розвитку Донецької та Луганської областей, визначення пріоритетів їх вирішення.

Виклад основного змісту. В структурі економіки України Донецька та Луганська області були найбільшими за своїм потенціалом. У загальному обсязі валового регіонального продукту частка Донецької області в 2012 р. складала 11,7%, Луганської – 4% (табл. 1). Ще більшою була частка даних регіонів у експорті продукції – відповідно 19,6 та 5,6%. У Донецькій області на початок 2014 р. функціонувало 93,6 тис. юридичних осіб, у Луганській таких було 44,7 тис., значна кількість серед них відносилася до великих підприємств. В досліджуваних областях була сконцентрована вугледобувна, металургійна, коксохімічна, хімічна, машинобудівна промисловість, на підприємствах якої працювала значна кількість висококваліфікованих працівників. Обидва регіони мали досить високий рівень загальної зайнятості, у Донецькій області частка зайнятого населення складала 9,7% від загального показника по Україні, Луганська область забезпечувала 4,9% загального обсягу зайнятості.

Таблиця 1

**Окремі показники економічного потенціалу
Донецької та Луганської областей [1]**

Показники	Україна	Донецька область	Луганська область
Кількість юридичних осіб станом на 01.01.2014 р.	1317094	93603	44748
- у % до України	100	7,4	3,4
ВРП за 2012 р. млн грн	1450996	170775	58767
- у % до України	100	11,7	4,0
Експорт за 2013 р., млн дол. США	63320,7	12408,6	3543,6
- у % до України	100	19,6	5,6
Зайнятість населення, тис. осіб	21980,6	2133,7	1078,0
- у % до України	100	9,7	4,9

Воєнні дії та окупація територій призвели до значних втрат економічного потенціалу. Преслужба обласної держадміністрації повідомляла, що на початок 2015 р. в Донецькій області було по-

шкоджено або зруйновано більше 10 тисяч об'єктів, які оцінюються в майже три мільярди гривень, зокрема, 7409 житлових об'єктів, 1346 – електропостачання, 62 – теплопостачання, 58 – водопостачання,

848 – газопостачання, 19 – каналізаційного господарства. До того ж постраждали 70 закладів охорони здоров'я, 176 загальноосвітніх шкіл, 86 дошкільних установ, 28 професійно-технічних закладів, 19 вищих закладів освіти, 26 об'єктів фізичної культури і спорту, 54 заклади культури. Було пошкоджено 128 об'єктів транспортної інфраструктури, 66 об'єктів промисловості та 95 підприємств торгівлі, 4 банківські установи і 123 об'єкти в інших секторах економіки [2]. Аналогічні результати збройного протистояння має і Луганська область. Це призвело до згорення економічної діяльності, звільнення значної кількості працюючих як на великих і середніх підприємствах, так і в сфері малого бізнесу, що негативно позначилося на становищі населення.

В областях відбулося скорочення кількості юридичних осіб. Якщо до початку 2014 р. їх кількість збільшувалася, то за 2014 рік їх чисельність у Донецькій області скоротилась на 13,6, у Луганській – на 7,3 тис. [1]. Значна кількість їх зупинила свою діяльність, деякі переїхали в інші регіони.

Серед найбільших підприємств Донбаського регіону призупинили діяльність у зв'язку з обстрілами, руйнуваннями будівель або інфраструктури концерн «Стирол», заводи «Норд», Горлівський машинобудівний і Луганський ливарно-механічний. Повністю зруйновано сім вугледобувних шахт (ще 63 діють тільки в режимі відкачування води, реально працюють 24). «Северодонецьке об'єднання АЗОТ», Слов'янська ТЕС, «Краснодонвугілля», Донецький і Єнакіївський метзаводи, Харцизький трубний завод, Алчевський меткомбінат, Авдіївський коксохім та інші підприємства тимчасово припиняли роботу або сильно обмежували її через пошкодження, зупинку суміжників або ж перебої із сировиною [3]. Відбувається суттєве скорочення промислового виробництва: у Донецькій області відносно початку 2014 р. – більш ніж на половину, а в Луганській області – складало лише 12% від того обсягу, який вона мала на відповідний період 2014 року (табл. 2).

Таблиця 2

Індекс промислової продукції, % [1]

	Січень 2015 до грудня 2014 р.	Січень-квітень 2015 до січня-квітня 2014 р.
Україна	80,3	78,5
Донецька	81,5	48,3
Луганська	68,0	12,0
Дніпропетровська	90,3	89,0
Харківська	78,0	82,5

Дані таблиці свідчать, що падіння обсягів виробництва промислової продукції відбулося в Україні в цілому, та в таких індустріальних областях, як Харківська і Дніпропетровська. Однак глибина падіння була значно більшою в Донецькій та Луганській областях. У Кабміні підраховали, що втрати промисловості Донбасу від руйнувань склали 26 млрд грн. Експортні втрати оцінюються приблизно в 30% від довоєнного показника [3].

Скорочення економічної діяльності внаслідок пошкодження підприємств, або зупинки (згорення) їх діяльності через неможливості організації нормального процесу виробництва в умовах воєнних дій, негативно позначається на зайнятості, заробітній платі, рівнях доходів населення, погіршуючи загальні умови розвитку людського потенціалу. Продовження воєнних дій в зоні АТО створює загрозу для життя багатьох людей. А правова невизначеність територій, непідконтрольних Україні, відсутність легітимної влади не сприяє відновленню економіки, її реінтеграції в національну економіку України, налагодженню нормального функціонування виробничої та соціальної інфраструктури, не забезпечує нормальні умови життєдіяльності населення.

Аналіз соціально-економічних процесів досліджуваних областей показує, що найбільш суттєвими проблемами людського розвитку є такі:

1. *Втрата людського потенціалу регіонів внаслідок вимушеної внутрішньої та зовнішньої еміграції населення.* Питаннями вимушених переселенців в Україні займається Міжвідомчий координаційний штаб з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території. За його даними кількість вимушених внутрішніх переселенців у регіонах України зростає. Якщо на 1 січня 2015 р. цим органом було зареєстровано 640 тис. переміщених осіб, то станом на 04.03.2015 р. до інших регіонів України переселено вже 766,6 тис. осіб. Найбільше вимушених переселенців мають Харківська, Донецька, Луганська, Дніпропетровська області. Станом на квітень 2015 р. найбільше внутрішньо переміщених осіб розміщено у Луганській (161 тис. 207 осіб), Харківській (161 тис. 84 особи), Донецькій (106 тис. 88 осіб), Дніпропетровській (83 тис. 53 особи), Запорізькій (61 тис. 600 осіб), Київській (37 тис. 890 осіб) областях та у м. Києві (39 тис. 47 осіб). Найменша кількість розселених у Тернопільській (2 тис. 508 осіб),

Чернівецькій (2 тис. 564 особи), Івано-Франківській (3 тис. 293 особи), Закарпатській (3 тис. 653 особи), Рівненській (3 тис. 646 осіб) та Волинській (3 тис. 766 осіб) областях [4]. Як бачимо із наведених даних, кількість переселенців зросла в усіх областях, однак в Донецькій та Луганській області вона зростала найвищими темпами, що обумовлено і територіальною близькістю, і родинними зв'язками, і переміщенням на підконтрольні Україні території значної кількості підприємств і організацій.

Управління Верховного комісаріату зі справ біженців ООН (УВКБ ООН) повідомляє, посилаючись на Міністерство соціальної політики України, що станом на квітень 2015 р. кількість внутрішніх переселенців складає 1,228,100 осіб. Реальна кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) може бути вищою, оскільки процес становлення центральної системи реєстрації таких осіб ще не завершено. Однак, це лише зареєстровані переселенці. Міжнародні організації вказують на наявність більше 600 тис. біженців з України в інші держави, в основному зі Сходу. Існує значна кількість незареєстрованих переселенців і біженців. Тому втрати людського потенціалу внаслідок вимушеної міграції для цих регіонів складає близько 1,5-1,8 млн осіб. При цьому слід відзначити, що це найбільш активна, кваліфікована та заможна частка населення, яка при переселенні розраховувала не лише на державу, але й на власні здібності, можливості, здатність адаптуватись до нових умов життєдіяльності.

Втрати людського потенціалу внаслідок зростання ВПО і біженців можуть бути для цих регіонів не відновлюваними, оскільки значна частина внутрішніх переселенців адаптується в регіонах переселення і не повернеться назад. Це також можна сказати і про біженців, які виїхали в інші країни. Значні невідновлювані втрати людського потенціалу відбуваються також внаслідок загибелі мирних жителів цих регіонів у ході воєнних дій, а також значного погіршення їх здоров'я внаслідок отриманих поранень, стресів, недостатності якісного медичного обслуговування. Достовірних і повних даних про ці втрати немає, однак можна припустити, що вони є значними.

2. Суттєво звужується сфера прикладання праці, можливості зайнятості на великих та середніх підприємствах. Про це свідчить скорочення середньооблікової кількості штатних працівників. Так, у Донецькій області цей показник був таким: у 2011 р. – 1 139 тис. чол., у 2012 р. – 1 148,3 тис. чол., у грудні 2014 р. – 618 тис. чол. [5]. Відбулося скорочення чисельності штатних працівників майже в 2 рази. Слід відзначити, що зменшення штатних працівників у Донецькій та Луганській областях було найбільшими. Всього за 2014 р. в Україні кількість штатних працівників скоротилась на 1 136,6 тис. осіб, в тому числі в Донецькій області – на 455,6 тис.

осіб (40,9%), в Луганській області – на 343 тис. осіб (30,2%), що значно більше ніж в інших областях [1].

В зоні АТО відбувається згорнення діяльності малого та середнього бізнесу, за оприлюдненими даними ООН, ринок покинули не менше 40 тис. малих компаній [3]. Внаслідок скорочення підприємницької діяльності звужується сфера прикладання праці і в малому бізнесі.

В Донецькому регіоні зростає безробіття, рівень якого у 2014 р. становив 10,2% (за методологією МОП). Станом на 01.01.2015 р. кількість зареєстрованих безробітних складала 26,8 тис. осіб, при кількості вакансій 1,1 тис. У першому кварталі 2015 р. ситуація на регіональному ринку праці дещо поліпшилася. Хоч кількість безробітних залишилась майже незмінною (у січні – 23506, у березні – 23015 чол.), однак зросла потреба в робочій силі (за відповідний період з 1166 до 1583 вакансій), це сприяло підвищенню працевлаштування: січень – 809 (2,7% до загальної кількості безробітних), лютий – 1000 (3,7%), березень – 1559 (5,7%) [5, 8]. Аналогічна ситуація і в Луганській області. У січні 2015 р. було зареєстровано 15916 осіб безробітних при 416 наявних вакантних робочих місцях, навантаження на одне робоче місце склало 38 осіб. Позитивним є те, що поволі в 2015 р. ситуація на ринку праці поліпшується: кількість працевлаштованих безробітних зросла з 447 в січні до 1132 в березні, а навантаження на вільне робоче місце за цей період знизилось до 20 [6].

Це вказує на те, що на підконтрольній Україні території Донецької і Луганської областей поволі відбуваються процеси стабілізації ринку праці. В той же час проблема зайнятості залишається досить гострою, оскільки далеко не всі мешканці, які залишилися без роботи, в тому числі і переселенці, зареєстровані як безробітні. Слід відзначити, що у регіонах поки що відсутні програми по працевлаштуванню переселенців, кількість яких є найбільшою серед усіх регіонів України.

3. Заробітна плата є економічною основою відтворення людського потенціалу регіону. При позитивній динаміці номінальної заробітної плати відбулося значне падіння реальної заробітної плати. Як свідчать дані табл. 3, рівень номінальної заробітної плати штатних працівників підприємств у першому кварталі в Донецькій області зростав, у Луганській відбулося її зниження. Однак реальна заробітна плата, знижувалась як в цих регіонах, так і по Україні. За 2014 рік падіння реальної заробітної плати у досліджуваних регіонах було значно більшим, ніж в середньому по Україні.

Однак слід відзначити, що ця заробітна плата виплачується значно меншій кількості штатних працівників, окрім цього мають місце значні затримки її виплати. Реальна заробітна плата, у% до попереднього періоду, знижувалась як по Україні, так і в до-

сліджуваних регіонах, найнижчим її рівень був в Луганській області. Відсутня інформація щодо оплати праці на малих підприємствах. Однак зі значним ступенем вірогідності можна стверджувати, що вона

також суттєво знизилася оскільки знизилася загальні обсяги підприємницької діяльності. Наведені дані вказують на погіршення матеріального становища працівників та їхніх родин.

Таблиця 3

Динаміка номінальної та реальної заробітної плати [1]

	Номінальна ЗП, грн				Реальна ЗП, у% до попереднього періоду			
	2012	2013	2014	Січень–березень 2015	2012	2013	2014	Січень–березень 2015
Україна	3041	3282	3480	3643	114,4	108,2	93,5	79,9
Донецька	3496	3756	3858	4298	115,9	106,3	89,4	84,7
Луганська	3090	3337	3377	3097	113,3	107,6	86,4	65,4

4. *Суттєве зростання заборгованості по заробітній платі.* Заборгованість по заробітній платі зростала в Україні в цілому. Станом на перше січня відповідного року її обсяг складав: у 2013 р. – 830,1 млн грн, у 2014 р. – 753 млн грн, у 2015 р. – 2 436,8 млн грн, тобто впродовж 2014 р. заборгованість зросла у 3,2 рази. Станом на початок 2015 р. основна сума боргу (77%) сформувалася переважно у містах, які не підконтрольні Україні: м. Донецьк акумулювало 21,5% загальної суми боргу, м. Макіївка – 21%, м. Торез – 7,9%, м. Горлівка – 4,9%. У містах та районах області, які знаходяться в зоні впливу української держави загальна сума боргу становила 271 млн грн (23%), найбільшою вона була у м. Маріуполі – 83,5 млн грн (7,1%) та у м. Димитров – 30,1 млн грн (2,6%) [7].

На підконтрольній Україні території Донецької області заборгованість з оплати праці у січні 2015 р. складала 363,7 млн грн, у березні – 396 млн грн, у квітні – 433,9 млн грн тобто – неухильно зростала. Більш динамічним цей процес був в Луганській області, вона зросла з 62,7 у січні до 131,7 млн грн у березні 2015 р. та до 162,4 млн грн у квітні. Це свід-

чить про те, що проблема своєчасної виплати заробітної плати загострюється. Зниження реальної заробітної плати та зростання заборгованості по оплаті праці суттєво знижує рівень доходів населення та обумовлює зростання бідності. Така ситуація неминуче негативно позначиться на загальному соціальному кліматі в даних регіонах та в країні в цілому, може призвести до соціальних протестів.

5. Має місце *негативна динаміка доходів та витрат домогосподарств Донецької і Луганської областей.* Узагальнюючими показниками, які характеризують рівень життя населення, є доходи та витрати населення у розрахунку на одне домогосподарство або на його одного члена. Джерелом інформації є вибіркові обстеження домогосподарств, які здійснюються Державною службою статистики України щоквартально.

Порівняно з 2013 роком у Донецькій та Луганській областях в третьому та четвертому кварталах 2014 р. значно знизилася середньомісячні доходи та витрати у розрахунку на одне домогосподарство (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка середньомісячних доходів і витрат домогосподарств України, Донецької та Луганської областей у 2013-2014 рр., грн [9, 10]

Показники доходів та витрат	Україна			Донецька область			Луганська область		
	2013	III кв. 2014	IV кв. 2014	2013	III кв. 2014	IV кв. 2014	2013	III кв. 2014	IV кв. 2014
<i>1. Доходи і ресурси домогосподарств</i>									
1.1. Грошові доходи	4073	4271	4259	4603	3187	3539	3968	2984	3398
1.2. Загальні доходи	4337	4514	4615	4732	3299	3746	4128	3106	3709
1.3. Сукупні ресурси	4554	4605	4699	4925	3397	3810	4383	3236	3779
<i>2. Грошові і сукупні витрати домогосподарств</i>									
2.1. Всього грошових витрат	3500	3644	3874	3701	2676	3163	3229	2543	3229
у т.ч. споживчі грошові витрати	3130	3279	3569	3466	2549	2979	2828	2178	2881
2.2. Всього сукупних витрат	3814	3932	4271	3902	2878	3436	3449	2715	3630
у т.ч. споживчі сукупні витрати	3445	3575	3961	3611	2666	3191	3014	2117	3233

Дані таблиці свідчать про різнонаправлену динаміку доходів та витрат в Україні та досліджуваних областях. Якщо в Україні доходи і ресурси домогосподарств у III-IV кв. 2014 р. зростали, то у Донецькій області вони знизилися. У 2013 р. грошові та загальні доходи, сукупні ресурси домогосподарств Донецької області перевищували середній рівень по Україні, у 2014 р. вони стали нижчими на 25%. Аналогічна тенденція спостерігається і за показниками грошових і сукупних витрат. У Луганській ці показники знизилися у III кв. більш ніж на 20% , у четвертому кварталі вони були нижче середньо українського рівня на 700-800 грн.

Матеріальне становище населення погіршується в цілому по Україні, однак в досліджуваних областях воно відбувається більш інтенсивно. Так, показник наявного доходу на одну особу по Україні у 2014 р. зростав (103,7%), в Донецькій області він знизився на 15%, а у Луганській – на 22% [1]. Ще в більшій мірі відбувалось зниження реальних доходів населення, що обумовлено інфляційними процесами.

Слід відзначити найбільш суттєве погіршення життєвого рівня населення, яке знаходиться на непідконтрольній Україні території. Суттєве зниження можливості зайнятості, невиплата значній частині населення соціальних трансфертів (пенсій, допомоги, субсидій), дефіцит споживчих товарів, суттєве підвищення рівня споживчих цін – все це ставить більшість населення цих територій на межу виживання. Гуманітарна допомога, яка направляє державними і благодійними фондами, волонтерськими організаціями для населення окупованих територій не в змозі підтримати життєвий рівень населення.

6. *Внаслідок воєнних дій було пошкоджено численні об'єкти житлового фонду, значна кількість населення залишилася без житла.* За даними Донецької військово-цивільної адміністрації, потрібно не менш як 3,5 млрд грн для відбудови міст і сіл Донецької області, які постраждалих у результаті розв'язаної проросійськими сепаратистами війни. В області більш як 12 тис. об'єктів зруйновано, з них близько 9 тис. – це житлові будинки [11]. Житлова проблема стосується не лише тих людей, у яких було зруйновано житло, але й вимушених переселенців із непідконтрольної Україні території. Як було сказано вище, ці області мають найбільшу чисельність ВПО, однак житлова проблема для них в організованому порядку не вирішена. Тому більшість переселенців змушена мешкати у рідні або орендувати квартири, що потребує значних коштів.

Незважаючи на значну потребу цих регіонів у житлі, обсяги його введення є найнижчими по Україні. За січень-квітень в Донецькій області було введено в експлуатацію 2,3 тис. м² житла, або 3,7% до відповідного періоду 2014 р., у Луганській обл. –

2,5 тис. м², або 7%. Для порівняння: у Вінницькій обл. ці показники склали 53,3 тис. м² (99,4%), у Харківській – 55,4 тис. м², або 89,3% [1].

Житлова проблема є найбільш гострою і актуальною для всіх вимушено переміщених осіб із зони АТО і потребує державного підходу до її вирішення. Як заявляв заступник міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства Р. Абрамовський, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства мало намір презентувати Кабінету Міністрів нову програму забезпечення переселенців житлом в квітні, однак поки що ці плани не реалізовані.

7. *У зв'язку зі збройним конфліктом, на територіях Донецької та Луганської областей відбувається порушення прав людини.* Порушується право на життя, на безпеку, на доступ до основних соціальних благ, право на достатній рівень життя, на повагу та гідність людини. При цьому порушення відбувається як з боку так званих ДНР і ЛНР, так і з боку України. Перманентні воєнні дії створюють пряму загрозу для життя й здоров'я мирного населення.

Управління Верховного комісаріату ООН з прав людини наводить дані, що кількість людей, які загинули на сході України з середини квітня 2014 року по 28 лютого 2015, за приблизними оцінками, перевищила 6000. У доповіді зазначається, що ескалація бойових дій за останні тижні, особливо біля Донецького аеропорту та в районі Дебальцевого, призвела до загибелі сотень людей, як мирних жителів, так і військових, а також до нестерпних умов життя для тих, хто опинився на території, що контролюється озброєними групами, або стали їх заручниками. У повідомленні наголошується, що викрадення та катування людей у зоні АТО здійснюють переважно бойовики, хоча у деяких випадках є повідомлення про такі дії з боку українських силовиків. "При цьому припущення про те, що люди, які залишаються на територіях контрольованих озброєними групами, роблять це за власним вибором, є тривожним та помилковим. Багато людей залишаються, бо бояться за свої життя якщо спробують виїхати. Інші залишаються для того, щоб захистити дітей та інших членів своїх родин, або свою власність, а деякі змушені залишатися проти своєї волі або просто фізично не в стані виїхати", – заявив комісар ООН з прав людини Зейда Раадааль-Хусейна [12].

На території, непідконтрольній Україні, проживає близько 3 млн населення, більшість яких є громадянами України не лише за паспортом, але й за власним переконанням. Однак вони позбавлені багатьох можливостей, які забезпечують їх права як громадян. Це стосується: безпечних умов проживання, оскільки збройне протистояння не припини-

лося; можливостей отримати пенсії та соціальні виплати, на які вони мають право; можливостей придбати необхідні ліки, оскільки в аптеках вони практично відсутні; можливостей придбати необхідні продукти харчування та споживчі товари, які відсутні в достатній кількості на ринках та мають дуже високі ціни; можливостей отримати офіційно признаний диплом про освіту та ін. В порушенні прав громадян найбільшою мірою винні керівництво так званих ДНР і ЛНР та ті політичні сили, які їх підтримують. Однак і Україна, створивши економічну блокаду цих територій, посилює знедолене та безправне становище населення цих територій.

Обмеження на в'їзд на територію АТО та виїзд з неї, введені урядом 21 січня, створили нові труднощі для цивільного населення, яке й без того знаходилося у вкрай скрутному становищі. Процедура надання перепусток є вкрай недосконалою, вона зумовлює населення вистояти тривалі черги, страждати від недосконалості бюрократичної системи, давати хабарі за можливість їх оформлення. Проїзд через численні блокпости пов'язаний зі значними втратами часу на стояння в чергах, не завжди доброзичливим відношенням до себе військових, які контролюють перетин зони розмежування на блокпостах. Населення цих територій не лише втрачає фінансові ресурси, які і без того є вкрай обмеженими, воно часто стикається з поганням їх людської гідності. В контрольних пунктах на блокпостах, де люди змушені простоювати тривалий час, відсутні елементарні умови для перебування людей: туалети, доступні джерела води, їжі, пункти медичної допомоги. Все це не сприяє підвищенню лояльності населення окупованих територій до України, загострює соціальне протистояння.

На основі проведеного дослідження зроблено такі загальні висновки:

соціально-економічне становище досліджуваних областей катастрофічно погіршилося і воно здобуває риси гуманітарної кризи в зоні АТО, це погіршення відбулося в досить короткий період, воно не було прогнозованим та очікуваним, тому стало шоком для всіх мешканців цих регіонів, які попали в зону конфлікту;

його причиною є: воєнні дії, які призвели до руйнування підприємств промислового та аграрного сектору, виробничої інфраструктури, згорнення та перенесення діяльності багатьох підприємств в інші регіони, що обумовило зменшення обсягів економічної та підприємницької діяльності;

на території даних областей суттєво знизилася можливість зайнятості, зросло безробіття, знизився розмір оплати праці, підвищилися ціни на споживчі товари, поширеними стали невиплати заробітної плати, що обумовило зниження реальних доходів та рівня життя, поширення бідності;

на значній частині території цих областей мають місце пошкодження і руйнування житлового фонду та соціальної інфраструктури, що підриває основи прийняттого існування для багатьох мешканців регіону;

області мають значну кількість вимушених переселенців, для яких нагальною проблемою стало житло, можливості зайнятості та отримання достатнього для забезпечення життя доходу;

особливо складним і катастрофічним є становище більшості мешканців, які проживають на непідконтрольній Україні території. Невиплати соціальних платежів, труднощі з працевлаштуванням, дефіцит продуктів, інших споживчих товарів, лікарських засобів та різке зростання цін на них обумовлює для мирного населення надзвичайно складні, а часто й нестерпні, умови існування.

Виходячи із цього необхідно найскоріше визначити пріоритетні завдання щодо вирішення проблем збереження та розвитку людського потенціалу Донецької та Луганської областей.

Для недопущення подальшого погіршення соціально-економічної та гуманітарної ситуації, втрати людського потенціалу в даних регіонах та в Україні в цілому необхідно терміново розробити державну програму подолання наслідків воєнного конфлікту та збереження людського потенціалу на територіях Донецької та Луганської областей. Вона має передбачати заходи як щодо динамічного економічного розвитку підконтрольних Україні територій, створення нових робочих місць та збільшення можливостей зайнятості, так і підтримки населення неконтрольованих Україною територій цих регіонів. Обов'язковою умовою вирішення соціальних та гуманітарних проблем є забезпечення стійкого перемир'я та припинення воєнних дій.

Пріоритетними завданнями соціально-економічної політики на українській частині територій даних областей мають бути:

динамічний розвиток усіх видів економічної діяльності в містах та районах досліджуваних областей. Слід відзначити, що незважаючи на окупацію найбільш промислово розвинутих районів, Донецька і Луганська області мають значний потенціал промислового, сільськогосподарського виробництва, а також і в інших сферах діяльності на підконтрольних Україні територіях. Необхідно максимально використати й забезпечити розвиток даного економічного потенціалу, що сприятиме зростанню зайнятості та доходів населення. Певні зрушення у цьому напрямку вже відбуваються. У квітні 2015 р. порівняно з березнем 2015 р. зареєстровано зростання на 5,6%. Позитивні зміни порівняно з попереднім місяцем, який був узятий за основу, свідчить про використання нових можливостей для відновлення і збільшення виробництва. Зокрема, у квітні порівняно з попереднім місяцем, збільшено обсяги

виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів на 1,2%, коксу та продуктів нафтопереробки – на 1,8%, видобування корисних копалин – на 11,4%, металургійне виробництво та виробництво виробів з металу – на 17,3%, виробництво гумових і пластмасових виробів, інших неметалічних мінеральних виробів – на 33,1%, виготовлення хімічних речовин і хімічних продуктів – на 64,6% [8]. Необхідно здійснити інвентаризацію наявних виробничих можливостей, оцінити їх перспективний потенціал та розробити програму розвитку;

забезпечити необхідні умови та стимулювати розвиток підприємницької активності, самостійної зайнятості. На дані території із окупованої зони переїхала значна кількість дрібних підприємців, економічно активного населення. Необхідно забезпечити якомога повніше використання їх підприємницького та трудового потенціалу, що можливо шляхом створення малих підприємств, розвитку приватної підприємницької діяльності;

вирішення житлової проблеми для вимушених переселенців, яких в даних регіонах найбільше. Так, за інформацією Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення ВПО у Луганській області нараховується більше 181 тис. ВПО, у Донецькій – 109,5 тис. Дані про забезпечення переміщених осіб житлом відсутні, однак оскільки в цілому по Україні ця проблема вирішується вкрай незадовільно, то ці області не є виключенням. В той же час в містах і селах цих областей є житлові та нежитлові приміщення, які в останні роки не використовувалися внаслідок міграції частки населення в інші регіони та у великі регіональні міста. Облік та реконструкція таких об'єктів не лише сприятиме вирішенню житлової проблеми, але й зайнятості ВПО та місцевого населення;

підвищення рівня оплати праці й соціальних видатків та забезпечення зростання добробуту населення. У зв'язку зі складною економічною ситуацією в Україні відбулося замороження заробітної плати та соціальних виплат, а для окремих категорій населення – їх зниження. Більшість населення поки що з розумінням відноситься до такої ситуації, однак тривале зниження життєвого рівня може мати наслідком зростання невдоволення, соціальних протестів, збільшення еміграції найбільш кваліфікованого населення в інші країни, соціальну деградацію та люмпенізацію. У Луганській та Донецькій областях такі загрози є більш ймовірними з огляду на значну кількість ВПО, які вже втратили значну частку власного майна. Тому і на національному, і на регіональному рівнях пріоритетним завданням у соціальній політиці має бути використання різноманітних шляхів підвищення добробуту населення;

з огляду на невизначеність ситуації з окупованими територіями та вирішенням конфлікту, для Донецької та Луганської областей важливо інтенсивно

формувати нові ділові та культурні центри, які б могли акумулювати освітні, культурні, наукові здобутки даних регіонів, стати центрами тяжіння для ділових, інтелектуальних, креативних представників регіонального соціуму, забезпечити розвиток людського потенціалу регіонів.

Особливої уваги потребує політика щодо населення непідконтрольних Україні (окупованих) територій. Ці території юридично відносяться до України. На всіх рівнях влади підтримується головна стратегічна мета – повноцінне повернення окупованих територій у склад України. Це доцільно з позицій і політичних, і економічних, і соціальних. Аналізуючи соціальну доцільність, слід відзначити таке:

значна частка населення окупованих територій має проукраїнські налаштування, вона не підтримує сепаратистів та бойовиків і є заручником тієї ситуації, яка склалася на Донбасі;

населення окупованих територій складає близько 3 млн осіб, що є вагомою часткою людського потенціалу України (7%), втрата якого негативно позначиться на забезпеченні трудовими ресурсами соціально-економічного розвитку України;

на даних територіях сконцентрований значний людський капітал – працівники з високим рівнем професійно-технічної освіти, уміннями та навиками, необхідними для індустріальної праці, яким притаманна організаційна та технологічна дисципліна, уміння працювати в колективі, освоювати технологічні інновації. Такий тип працівника необхідний для модернізації та інноваційного розвитку промисловості й інших сфер економічної діяльності. Слід відзначити, що на сучасному етапі в Україні спостерігається дефіцит працівників індустріального типу, тому важливо не допустити їх можливу втрату внаслідок відторгнення частини Донбасу від України.

Слід відзначити, що сучасна політика України стосовно населення окупованих територій не є стратегічно вивірною. Вона не забезпечує повернення на бік України того населення, яке залишилося з різних причин проживати на окупованій території, без чого повернення даних територій у склад України взагалі неможливе. Необхідно воювати не за територію, а за людей, які там проживають, воювати не зброєю, а інструментами економічного та гуманітарного впливу, довести, що українська держава турбується про долю населення, яке проживає в окупації, що саме вона спроможна вивести ці території з гуманітарної кризи всупереч діям сепаратистів та бойовиків. Для цього необхідно:

відновити пенсійне забезпечення всього населення пенсійного віку, яким були призначені пенсії українською владою, забезпечити безперешкодну виплату пенсій у спеціально створених відділеннях або на окупованій, або на нейтральній території. Важливо наблизити цю соціальну послугу до безпосе-

редніх адресатів, максимально спростити бар'єри на шляху отримання пенсій;

зняти економічну блокаду окупованих територій при збереженні контролю за переміщенням товарів та людей. Заборона на ввезення українських товарів призвела до значного дефіциту й зростання цін. При цьому страждають в найбільшій мірі прості мешканці, а не провладні в ДНР та ЛНР верстви населення та бойовики. Для пересічного мешканця в умовах дефіциту продуктів і доходів важливо, хто забезпечить його продовольством і по якій ціні. Сьогодні це у все більшій мірі робить Росія, оскільки значна частка товарів завозиться з її території. Економічна блокада призводить до зменшення присутності України на своїх, хоч і невідконтрольних їй територіях, та на збільшення присутності Росії, що не може не позначитися на загальному векторі розвитку даних територій та настроях населення. Крім того, слід відзначити, що при такій політиці Україна втрачає не лише прихильність населення, але й ринки збуту, що стримує можливості економічного зростання в кризовій ситуації. Так, за офіційною статистичною інформацією, у 2013 р. частка Донецької області у загальному обсязі роздрібного товарообороту України складала 9,3%, Луганської – 3,4%; за січень – квітень 2015 р. ці показники відповідно становили 3,6 та 0,4% [1];

необхідно сприяти відновленню соціальних зв'язків між населенням окупованої території та населенням всієї України. Це підвищить взаєморозуміння та взаємну довіру, буде сприяти налагодженню відносин та зниженню агресивності. На окупованих територіях на даний час під впливом пропаганди російських й сепаратистських ЗМІ формується вороже налаштована до України спільнота. При бездіяльності з української сторони ворожі настрої будуть тільки зростати і поширюватися і на їх подолання знадобляться десятиліття. Відновлення соціальних зв'язків можливе різноманітними шляхами: необхідно сприяти підтримці родинних та дружніх зв'язків населення України та окупованих територій, забезпечити можливість з найменшими перешкодами спілкуватися; необхідно запрошувати учнів шкіл, студентів та викладачів ВНЗ до участі у різноманітних всеукраїнських конференціях, конкурсах, фестивалях, спортивних змаганнях тощо; забезпечити більш широку можливість випускникам шкіл окупованих територій здобувати вищу освіту в українських вузах; підтримувати та розвивати інші форми соціальних зв'язків. Має сенс сприяння дистанційній зайнятості населення, яке проживає на окупованій території, на державних та приватних підприємствах, розташованих в Україні. Це не лише забезпечить населення доходами, сприятиме підвищенню їх лояльності до України, але й знизить на-

вантаження на соціальний бюджет держави та сприятиме зниженню гостроти житлової проблеми для ВПО;

важливо найшвидше навести порядок та дотримання прав людини на лінії перетину зон розмежування: удосконалити організаційну процедуру надання перепусток, прискорити термін їх отримання; унеможливити корупційні дії на блокпостах; підвищити рівень культури та коректності у відносинах до осіб, які перетинають зону розмежування. Порушення прав людини, приниження її гідності, які нерідко трапляються на контрольних блокпостах з української сторони не додають іміджу Україні та любові до неї зі сторони мешканців, які змушені проживати на окупованих територіях;

дуже важливим є відновлення інформаційного забезпечення окупованих територій українськими ЗМІ та суттєве підвищення його якості за рахунок, перш за все, правдивості та неупередженості, високого професіоналізму, широкого висвітлення всіх сторін суспільно-політичного та економічного життя в Україні. Надзвичайно важливо активно формувати та пропонувати національний культурний продукт – художні фільми, телесеріали, культурно-розважальні програми тощо. Однією із найвагоміших причин проросійських настроїв на Сході та в Криму ми вважаємо несформованість національного культурного середовища, практично повний провал у цій сфері державної культурної політики, що триває і до нині. Сьогодні телеекран – головний чинник формування соціокультурних, ментальних, психологічних, політичних уподобань та настроїв широких мас населення. Однак в програмі українських телеканалів практично відсутній національний культурний телевізійний продукт, при цьому широко представлені російські фільми й серіали. Це не сприяє культурній ідентичності населення, що проживає на території України.

Таким чином, Україна для збереження людського потенціалу в складних соціально-економічних умовах має забезпечити активну соціальну і гуманітарну політику не лише на підконтрольних їй територіях, але й на тимчасово окупованих.

Література

1. Дані державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua.
2. В Донецької області повреждено или разрушено более 10 тысяч объектов [Електронний ресурс] // Пресс-служба ДонОГА. – Режим доступу: <http://donoda.gov.ua/?lang=ru&sec=2.03.09&iface=Public&cmd=view&args=id:24598>.
3. Неболевые потери: во что обходится АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/magazine/forbes/1387462-nebojovi-vtrati-u-shcho-obhoditsya-ato>.
4. Міжвідомчий координаційний штаб з питань соціального забезпечення громадян України,

які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/news/34232.html>. 5. **Головне управління статистики у Донецькій області** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donetskstat.gov.ua/region/ek.php?dn=0115http>. 6. **Управління статистики Луганської області** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lugastat.lg.ua. 7. **Стан виплати заробітної плати працівникам на 1 січня 2015 року**. Головне управління статистики у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donetskstat.gov.ua/region/ek.php?dn=0115http>. 8. **Соціально-економічне становище Донецької області за січень-квітень 2015 року** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donetskstat.gov.ua>. 9. **Витрати та ресурси домогосподарств України 2013 рік** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua. 10. **Витрати та ресурси домогосподарств України за III-IV квартал 2014 р.** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua. 11. **Інтерв'ю О.Кіхтенка УНІАН** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/1070110-na-vidnovlennya-donetskoji-oblasti-potribno-35-milyarda-griven-kihtenko.html>. 12. **Інформація УВКБ ООН** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1232-litsa-peremeshcheniyevnutri-strany>.

Антонюк В. П. Сучасні проблеми соціального та людського розвитку Донецької й Луганської областей та пріоритетні завдання щодо їх вирішення

В статті аналізуються сучасні проблеми людського розвитку Донецької та Луганської областей, обумовлені збройним конфліктом. Зроблено висновок, що в цих областях України знижуються можливості зайнятості, поширюється бідність, відбуваються втрати людського потенціалу, зростає чисельність вимушених внутрішніх переселенців, загострюються соціальні проблеми як на непідконтрольній, так і на підконтрольній Україні території. Обґрунтовуються пріоритетні завдання щодо вирішення проблем людського розвитку в кризових умовах.

Ключові слова: східні регіони України, людський потенціал, соціальні проблеми, вимушені переселенці, бідність, пріоритетні завдання людського розвитку.

Антонюк В. П. Современные проблемы социального и человеческого развития Донецкой и Луганской областей и приоритетные задачи их решения

В статье проанализировано современные проблемы человеческого развития Донецкой и Луганской областей обусловлены вооруженным конфликтом. Сделан вывод, что в этих областях Украины снижаются возможности занятости, распространяется бедность, происходят потери человеческого потенциала, растет численность вынужденных внутренних переселенцев, обостряются социальные проблемы как на неподконтрольной, так и на подконтрольной Украине территории. Обосновываются приоритетные задачи по решению проблем человеческого развития в кризисных условиях.

Ключевые слова: восточные регионы Украины, человеческий потенциал, социальные проблемы, вынужденные переселенцы, бедность, приоритетные задачи человеческого развития.

Antonyuk V. P. Modern Problems of Social and Human Development Donetsk and Luhansk Regions and the Priorities of It's Solving

Present-day problems of human development in Donetsk and Luhansk regions conditioned by the armed conflict were analysed. It has been concluded that these regions of Ukraine have reduced employment opportunities, poverty spreads, loss of human potential, increase of the number of internally displaced persons, exacerbation of social problems both on uncontrolled and controlled territories of Ukraine. The priority tasks to solve the problems of human development under crisis conditions were grounded.

Keywords: Eastern regions of Ukraine, human potential, social problems, internally displaced persons, poverty, priority tasks of human development.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2015

Прийнято до друку 09.04.2015